

КРАЄЗНАВЧА МОЗАІКА

УКРАЇНЦІ В НИЖНЬОТАГІЛЬСЬКОМУ ПРОМИСЛОВОМУ РАЙОНІ

Нинішнього, 1997-го, року місто Нижній Тагіл, один з найбільших індустріальних центрів Росії, відзначає своє 275-річчя. Його становленню і розвитку сприяли представники різних національностей, в тому числі й українці, яких тут часто називають хохлами. Більшість їх нащадків з часом обрусіли, що й не дивно для двох близьких слов'янських народів.

Перший великий потік переселенців-кріпаків з Малоросії, в основному з Конопського, Новгород-Сіверського та Сосницького повітів Чернігівської губернії, дістався Уралу у першій половині XIX ст. Прибулі поповнили гірничо-металургійні підприємства Нижньотагільського гірничого округу, котрий належав крупним заводчикам і поміщикам Демидовим.

Другий потік виселених розкуркулених, так званих спецпереселенців, прибув сюди з України на початку 1930 року. Вони працювали на будівництві Уральського вагонобудного та Нижньотагільського металургійного заводів.

Третім потоком до Нижнього Тагіла приїхали з України евакуйовані у 1941 р.

Переселенці перших двох потоків в основному назавжди осіли тут, з третього ж — більшість повернулась до рідних місць після закінчення Великої Вітчизняної війни.

Початок місту поклато селище Вийського мідноплавильного заводу, уведеного в експлуатацію в 1722 році, У середині XIX ст. він став одним з найбільших мідноплавильних заводів Росії, давав майже половину усієї російської міді, що йшла в основному на карбування грошей.

Тагільська мідь також застосовувалась при будівництві унікальних архітектурних споруд.

Так, у 1735—1739 рр. Демидов поставляв листову мідь для покриття шпилью Адміралтейства в Санкт-Петербурзі при його перебудові. Головний павільйон цієї споруди зі шпилем увічнений на медалі «За оборону Ленінграда».

Славнозвісна статуя Свободи, подарована Францією США, також була виготовлена з тагільської міді, яку французький уряд закупив у Демидових. Статуя була встановлена у Нью-Йорському порту 1886 року. Її висота сягає 92 метрів. У виплавці міді і прокаті листів з неї для цієї цілі брали участь колишні кріпаки з Чернігівщини — робітники Вийського та інших численних заводів династії Демидових, котрих останні купували чи вигравали у чернігівських поміщиків.

У сім'ях кріпаків народжувались талановиті самородки. Так, у родині підневільного робітника Вийського мідноплавильного заводу Олексія Луценка у 1817 р. народився син Кирило, що став у майбутньому архітектором Нижньотагільського гірничого округу. У 18 років він закінчив Вийське заводське училище і був направлений на роботу у заводську контору, де проявився його здібності у будівельній справі. Через два роки юнака послали на навчання до Академії Художеств (Санкт-Петербург), яку він закінчив 1840 р. з медаллю. Але, як власність Демидових, змушений був повернутися до Нижнього Тагіла. Працював помічником архітектора, оскільки кріпак не міг займати вищу посаду, хоча фактично виконував роботу головного архітектора. Ним же за сумісництвом формально числився академік архітектури Пермського повітового відомства, який двічі на рік ненадовго провідував Нижній Тагіл.

Незважаючи на клопотання ректора Академії Художеств про видачу «вольної» Кирилу Олексійовичу Луценку, він до 1861 р. так і залишався кріпаком. Лише після відміни кріпацтва йому, у 1862 р., Академією Художеств було присвоєне звання вільного художника архітектури.

Тисячі кріпаків-українців, в тому числі і чернігівчан, не лише створювали Демидовим їх незчисленні багатства, а й зміцнювали православну віру у цих краях. Адже корінне російське населення, а також робоча сила, яку підприємці завозили з російськомовних губерній, були за віросповіданням в основному старообрядцями, котрих ще називали кержакми, тоді як українці сповідували православну віру. У місцях їх компактного проживання Демидови споруджували православні храми.

Українських кріпаків поселяли у вже існуючі заводські селища, розширюючи тим самим їх, або ж створювали нові поселення.

Так, у 1826 р. Демидов виграв у карти у графа Розумовського людей з його маєтку на Чернігівщині. Кріпаків пішки пригнали на Урал і тимчасово поселили у Нижньому Тагілі. У 1826—28 рр. неподалік, у глухому лісі на річці Шиловка, було розчищене місце для побудови хат і казарм, куди й були переселені пригнані у 1826 р. кілька сімей чернігівців. Село назвали Шиловка, з часом тут проживало вже 765 осіб, Шилівські кріпаки в основному працювали на місцевих золотих копальнях (приісках) Демидових.

1833 року Демидов у різних поміщиків Чернігівської губернії виграв у карти близько тисячі кріпаків (чоловіків і жінок), які насильно були переселені на Урал.

Церковний літопис свідчить: «Выигранные в карты крепостные, взятые летом с полевых работ врасплох, помещены в телеги и прямо в чем были доставлены с далекого юга на Урал для выдворения на новые места жительства, не желающих переселяться смиряли розгами». По приїзду на Урал чернігівці були поселені у готові хатки з саким-таким домашнім начинням. За їх рахунок були поповнені робочою силою Лайський, Черноісточенський та інші залізорудні заводи.

Крім роботи на підприємствах, чернігівці займалися для власних потреб городництвом, хліборобством, розведнням худоби, кустарними промислами.

Відомий російський письменник Д. М. Мамін-Сибіряк у романі «Три кінці» описує тяжке життя українських кріпаків-переселенців Вісімо-Шайтанського заводу. «Хохляцький» кінець (район) селища був заселений чернігівцями у 1815 р.

Значний вклад зробили українці в організацію танкового виробництва на Уралі у роки Великої Вітчизняної війни. Так, восени 1941 р. до Нижнього Тагіла на «Уралвагонзавод» було евакуйовано значну кількість обладнання та кваліфікованих кадрів з Харківського танкового заводу № 183 ім. Комінтерну та бронекорпусного обладнання з Маріупольського заводу ім. Ілліча.

Харків'яни навчали тагільчан виготовляти найкращі на той час у світі танки Т-34. За роки війни «Уралвагонзавод», найбільший танковий завод СРСР (і світу), відправив діючій армії 35 тисяч танків. Це більше третини усіх випущених у країні танків за роки Великої Вітчизняної.

На «Уралвагонзавод» у 1941 р. був також евакуйований Інститут електрозварювання Української Академії Наук на чолі з його директором Є. О. Патonom, котрий широко запровадив автоматичне електрозварювання у танкове виробництво, що сприяло збільшенню випуску танків.

Разом з Є. О. Патonom на «Уралвагонзаводі» працювали два його сини — Володимир і Борис. Останній вже тривалий час є президентом УАН і директором Інституту електрозварювання ім. Є. О. Патона. У роки війни, на «Уралвагонзаводі» працював майстром А. А. Титаренко, згодом другий секретар ЦК КПУ. Після закінчення війни Б. Є. Патону та А. А. Титаренку було присвоєно почесне звання «Заслужений Уралвагонзаводовець».

На Новотагільський металургійний завод були евакуйовані кваліфіковані кадри з Макіївського металургійного заводу, які допомогли тагільчанам збільшити виробництво металу. До Нижнього Тагіла на Високогірне рудоуправління були евакуйовані досвідчені працівники і частково обладнання з Криворізького залізорудного басейну, котрі разом з місцевими гірниками нарощували видобуток залізної руди для заводів Уралу. І нині Нижній Тагіл змагається з містом Кривий Ріг. Щорічно обмінюються делегаціями.

У Нижньотагільському промисловому районі українці жили і живуть у дружбі з росіянами, представниками інших національностей.

Вихідці з України неодноразово обирались депутатами від Нижнього Тагіла до Верховної Ради СРСР, у тому числі двічі (1958, 1962 рр.) і автор цих рядків.

Віталій ДОВГОПОЛ.